

DE LINGVA LATINA.

Com es poden aprofitar
els continguts de gramàtica llatina
per a les classes de català i castellà

Jaume Mateu i Maria Ohannesian
(CLT-UAB)

ICE-UAB, 29 de juny de 2016

Jaume.Mateu@uab.cat

Maria.Ohannesian@uab.cat

DE LINGVA LATINA

- Com es poden aprofitar els coneixements de gramàtica llatina a les classes de català i castellà de batxillerat?

DE LINGVA LATINA

Baños (2009: 59): “La reflexión gramatical sobre el latín, además de una gimnasia mental, supone una consolidación de los propios conocimientos gramaticales del español (...)”.

Extret de “Cómo analizar un texto en latín: consideraciones sobre la didáctica de la Gramática Latina”, *RE(F)Class* 1.1 (2009): 50-68.

Gramàtica llatina ↔ Gramàtica catalana/castellana

DE LINGVA LATINA

- Baños (2009: 59): “Debemos conocer cómo se explica (y qué conceptos y terminología se manejan) la propia sintaxis <de la lengua del alumno> en nuestras aulas. **La estructura gramatical de una frase, el catálogo de funciones, son las mismas (...). Lo que varía son los procedimientos formales de expresión”.**

DE LINGVA LATINA

Objectiu: l'estudi de la llengua llatina ajuda a potenciar la **reflexió/argumentació lingüística** sobre les estructures gramaticals del català i del castellà.

DE LINGVA LATINA

Selecció d'exemples de gramàtica llatina que poden ajudar a entendre millor la gramàtica catalana o castellana:

TEMES

- l'expressió sintàctica de la predicació
- l'accent

DE LINGVA LATINA

Concepció *transcategorial* de la noció de **predicat**:

(1) a. Augustus **conquiescebat** (Suet. *Aug.* 78)

‘L’August descansava.’

b. Hannibale **vivo**, ... (Nep., *Han.*, 12)

‘{Essent Hanníbal viu/Vivint Hanníbal/En vida d’Hanníbal}, ... ’.

DE LINGVA LATINA

c. Cicerone **consule**, Catilinae coniuratio patefacta est.

`{Amb Ciceró de cònsul/Essent cònsul Ciceró/Durant el consolat de Ciceró}, es va descobrir la conjuració de Catilina`.

d. Homerus Laertem **colentem** agrum facit. (Cic. *Sen.* 54)

`Homer representa (lit. `fa`) Laertes cultivant el camp.`

DE LINGVA LATINA

El “**subjecte**” d’una predicació es pot expressar en llatí a través de diferents casos:

- (2) a. **Augustus**_{Nom} conquiescebat.
‘L’August descansava.’
- b. **Urbe**_{AbI} capta, milites fugerunt.
‘Un cop conquerida la ciutat, els soldats van fugir.’
- c. Dico **consulem**_{Ac} venire.
‘Dic que el cònsul arriba’.

DE LINGVA LATINA

- d. Catilina consilium opprimendae **rei publicae**_{Gen} cepit (cf. *opprimendi rem publicam*)
'Catilina va prendre la decisió d'oprimir la república'.
- e. **Urbi**_{Dat} condendae locum eligerunt (cf. *ad condendam urbem / ad condendum urbem*).
'Van elegir un lloc per a fundar la ciutat'.

DE LINGVA LATINA

Predicació primària i predicació **secundària**:

- (3) a. Considero la Maria **intel·ligent**.
b. Feia la Maria **a París**.
c. Feia la Maria **més simpàtica**.

Cf. Homerus Laertem **colentem** agrum facit. (Cic. *Sen.* 54)

'Homer representa (lit. 'fa') Laertes cultivant el camp.'

DE LINGVA LATINA

(4) Amb Ciceró de cònsul, es va descobrir la conjuració de Catilina.

Cf. Cicerone consule, Catilinae coniuratio patefacta est.

“L’ablatif dit absolu <est> une proposition *raccourcie*” (Ernout - Thomas 1964: 103).

NB: Cicerone_{Abi} creato consule,.... (‘un cop elegit Ciceró cònsul’). Ex. Bassols (1956: 157-158)

Cf. veu activa: *Ciceronem*_{Ac} *consulem* *creare* (‘elegir Ciceró cònsul’) i veu passiva: *Cicero*_{Nom} *consul* *creatus* *est* (‘Ciceró va ser elegit cònsul’).

DE LINGVA LATINA

(5) a. Piensa en su tesis **terminada**.

b. Soñaba con su novio **ahogado**.

(exs. Bosque & Gutiérrez-Rexach (2009: 427))

Cf. les construccions de *participi dominant* del llatí:

Cum Scaevola_{Abi} **absoluto** gauderet, ... (Cic. *Orat.*
2.281)

‘Com s’hagués alegrat {de l’absolució d’Escèvola / del fet que Escèvola fos absolt}’.

Ab urbe condita (Tit Livi). ‘Des de la fundació de la ciutat’.

DE LINGVA LATINA

Com es realitza a la sintaxi la proposició que inclou aquesta predicació interna [["subjecte"] [predicat]]?

- (6)
- a. considero [?? [SN la Maria] [SAdj intel·ligent]]
 - b. feia [?? [SN la Maria] [SPrep a París]]
 - c. amb [?? [SN Ciceró] [SPrep de cònsul]], es va descobrir la conjuració de Catilina.
 - d. Piensa en [?? [SN su tesis] [SAdjV terminada]]

DE LINGVA LATINA

- (7)
- a. considero [OR [SN la Maria] [SAdj intel·ligent]]
 - b. feia [OR [SN la Maria] [SPrep a París]]
 - c. amb [OR [SN Ciceró] [SPrep de cònsul]], es va descobrir la conjuració de Catilina.
 - d. Piensa en [OR [SN su tesis] [SAdjV terminada]]

OR = Oració Reduïda: estructura bimembre de naturalesa proposicional (i.e., “subjecte” semàntic + predicat) **sense flexió verbal finita**.

Cf. “une proposition *raccourcie*” (Ernout - Thomas 1964: 103).

DE LINGVA LATINA

Un argument a favor de proposar l'OR (e.g., *Piensa en* [_{OR} [_{SN} *su tesis*] [_{SAdjV} *terminada*]]).

- (8) a. Piensa en su tesis **terminada**.
b. Juan habló con María completamente
{***borracha** / **borracho**}.
(exs. Bosque & Gutiérrez-Rexach (2009: 426-427))

DE LINGVA LATINA

- (9) a. Piensa en [_{OR} [_{SN} su tesis] [_{SAdjV} terminada]]
- b. Ab [_{OR} [_{SN} urbe] [_{SAdjV} condita]]
‘Des de la fundació de la ciutat’.

Bosque (2014): “La pregunta **¿dónde más ocurre esto?** es habitual en la gramática teórica, y tan solo refleja la tendencia natural a **buscar generalizaciones**”.

DE LINGVA LATINA

Generalitzant l'anàlisi de les OR:

- (10) a. *Homerus* [_{OR} [_{SN} *Laertem*] [_{SAdjV} *colentem agrum*]]
facit.
- b. *Dico* [_{OR} [_{SN} *Laertem*] [_{SV} *colere agrum*]]
- c. [_{OR} [_{SN} *Cicerone*] [_{SN} *consule*]], ...
- d. *Catilina* [_{SN} *consilium* [_{OR} [_{SN} *rei publicae*] [_{SAdjV} *opprimendae*]]] cepit.
- e. *Cum* [_{OR} [_{SN} *Scaevola*] [_{SAdjV} *absoluto*]] *gauderet*, ...
- f. ...

DE LINGVA LATINA

L'enfocament previ, basat en la cerca de **generalitzacions**, contrasta amb (o, millor dit, és un excel·lent complement de) l'enfocament **taxonòmic** tradicional de la gramàtica llatina:

Valentí Fiol (1984¹⁷): "aun siendo grande el interés que en sí mismo tiene el estudio de la Sintaxis Latina, creemos que **su fin principal es el de hacer posible la traducción**".

Valentí Fiol (1984¹⁷: 126): "**Participio equivalente a un substantivo verbal**. Es frecuente el uso del participio latino equivalente a un substantivo verbal o a una oración substantiva".

(11) Ab urbe **condita** (Tit Livi)
'Des de la fundació de la ciutat'.

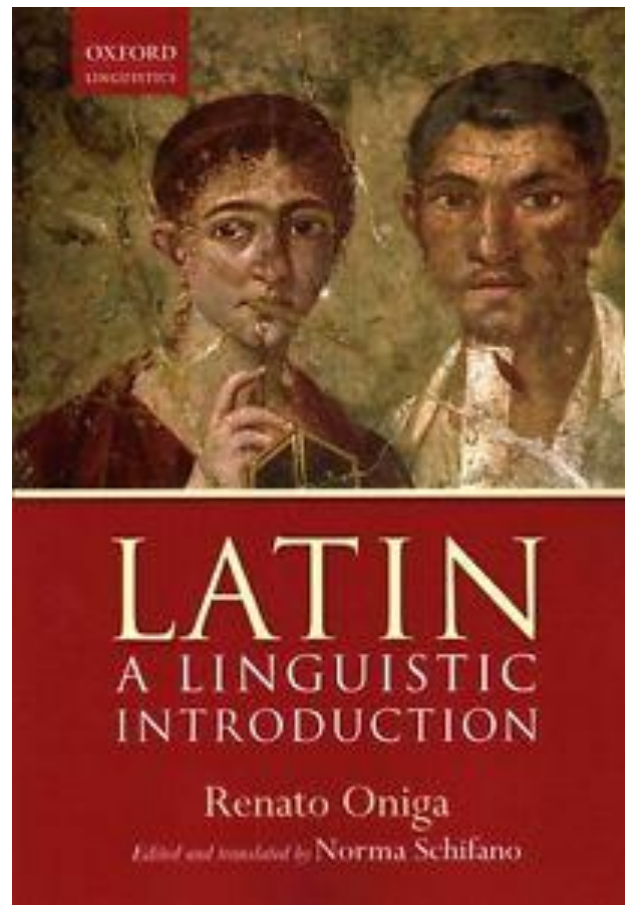
DE LINGVA LATINA

Bosque (2014): “La pregunta **¿dónde más ocurre esto?** es habitual en la gramática teórica, y tan solo refleja la tendencia natural a **buscar generalizaciones**”.

Aquest enfocament no és habitual en els manuals de gramàtica llatina. Hi ha excepcions, però:

Oniga, Renato (2014). *Latin: A Linguistic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

DE LINGVA LATINA

DE LINGVA LATINA

Adjunt oracional / Complement predicatiu (cf. Hernanz 1993; Hernanz & Suñer 1999; Suñer 1988, 2002; i.a.)

- (12) a. *Amb les finestres obertes, se sent molt el soroll del carrer.*
- b. Al cap de quatre braçades n'havien sortit enllotats i *amb els braços coberts d'algues.*

Ex. Suñer (2002: exs. (62a,c), pàg. 3064)

DE LINGVA LATINA

(13) *Fabricius demisso capite discesserat.*
(Cic. *Clu.* 58)

Lectura 1 (**adjunt oracional**): *Fabrici, un cop abaixat el cap, se n'havia anat.* Cf. l'anomenat "**ablatiu absolut**".

Lectura 2 (**compl. predicatiu**): *Fabrici se n'havia anat amb el cap abaixat/cot.*

DE LINGVA LATINA

- Lavency (1986): “L’expression *demisso capite* ferait figure d’un Ablatif absolu si, l’organisant en proposition commutable avec *cum caput demississet*, le lecteur comprenait ‘Fabricius baissa la tête (dans la situation ainsi faite), il partit (la tête baissée ou non) (...) L’interprétation la plus obvie –Fabricius garde la tête baissée- repose sur un autre type de construction syntaxique: le paradigme de l’épithète détachée <*Praedicativum*>, où contrairement à l’Ablatif absolu, ...”.

DE LINGVA LATINA

Fabricius, **demisso capite**, discesserat.

Lectura d'ablatiu absolut: cf. *Fabricius, **cum caput demisisset**, ...*

Lectura de compl. predicatiu: cf. *Fabricius, {**nudo capite/laetus/...**},*

Lavency (1986); Longrée (2014)

DE LINGVA LATINA

Examen de llatí (PAU 2014):

Augustus post cibum meridianum uestitus calciatusque paulisper conquiescebat, **opposita ad oculos manu....**

“August després de dinar, vestit i calçat, descansava una estona, tapant-se els ulls amb la mà...”

DE LINGVA LATINA

Exercici de morfosintaxi [opció A, PAU 2014]

“En el text hi ha l’estructura sintàctica ***opposita ad oculos manu***. Digueu el nom que rep i analitzeu-ne sintàcticament els elements”.

En el **model de solució** hi diu: “***Opposita ad oculos manu*** és una construcció anomenada d’ablatiu absolut o participi no concertat; consta d’un nom en ablatiu (*manu*) amb el qual concorda un participi (*opposita*), del qual depèn un complement circumstancial (*ad oculos*)”.

NB: la solució d’aquest exercici NO té en compte l’ambigüïtat que observa Lavency (1986) entre la lectura d’adjunt oracional (i.e., l’ablatiu absolut) i la de complement predicatiu. De fet, en aquest context és més natural la segona interpretació!

L'ACCENT EN LLATÍ

La posició de l'accent llatí en català i en castellà

- El castellà i el català conserven la posició de l'accent llatí

“El acento se mantiene inalterable desde el tiempo de Plauto, de Horacio, de Prudencio, hasta el de Cervantes y hasta el nuestro, informando como un alma a la palabra, y asegurando la identidad sustancial de ésta, a pesar de los cambios más profundos que sus demás elementos puedan sufrir”

Extret de: Menéndez Pidal (1904). *Manual de gramática histórica española* (citada per la 12ª edició, 1962:36)
Madrid: Espasa-Calpe.

L'ACCENT EN LLATÍ

“En català res no s'oposa a la conservació de l'accent llatí”

Pompeu Fabra, *Converses Filològiques*, núms. 334- 335.

“Conèixer i aplicar unes nocions mínimes d'accentuació llatina no és res més que aprendre a aprendre a dir bé els noms en català”

Extret de Joan Alberich(1990). La didàctica de l'accentuació del llatí i la seva repercussió en la transcripció al català dels noms clàssics. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. 31, pàg. 283-288.

L'ACCENT EN LLATÍ

- El llatí té vocals llargues i vocals breus, que constitueixen síl·labes pesants o llargues i síl·labes breus respectivament, representades així:

ā /ă

- A més a més, les síl·labes tancades i els diftongs també són llargs; les vocals seguides de vocal, breus.
- Només té mots plans o esdrúixols.

L'ACCENT EN LLATÍ

- ❑ La penúltima sí·laba determina la posició de l'accent.
- ❑ Si és llarga, atreu l'accent, i resulta una paraula plana. Si és breu, l'accent es desplaça cap a l'esquerra i resulta una paraula esdrúixola.

amābant

domīnus

- ❑ Per tant, la posició de l'accent en llatí és predictable.

L'ACCENT EN LLATÍ

Similituds amb el català i el castellà

- Les dues llengües conserven en general la posició de l'accent llatí.

Diferències amb el català i el castellà

- La quantitat vocàlica perd valor distintiu.
- En català i castellà, l'accent pot aparèixer en les tres últimes síl·labes.
- Un accent lèxic –impredictible- coexisteix amb un accent que depèn de factors morfològics, i que per tant és predictable.
- L'accent no depèn del pes sil·làbic.

-	Cat.	Cast.
	útil/subtil	útil/sutil
	tèxtil	textil

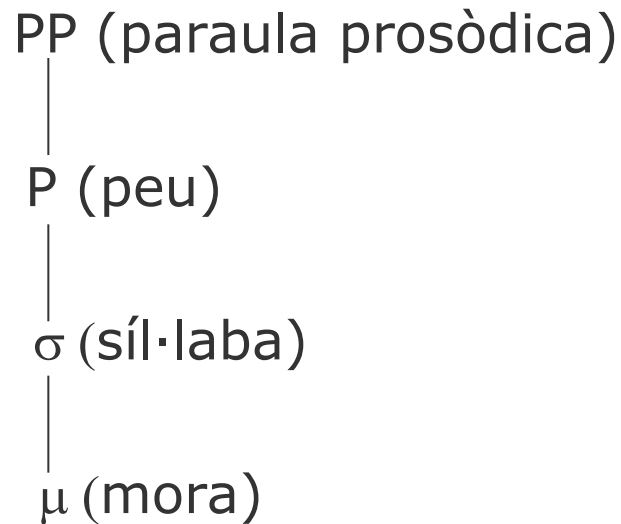
L'ACCENT EN LLATÍ

Un exemple amb les vocals mitjanes breus en posició tònica:

l·latí clàssic	l·latí vulgar	Cat.	Cast.	exemples
ĕ	ē	[ɛ] [e]	[je]	Llatí: petra(m) Cat.: p[ɛ]dra Cast.: p[je]dra Llatí: terra(m) Cat.: t[ɛ]rra Cast.: t[je]rra
ō	ō	[ɔ]	[we]	Llatí: focu(m) Cat.: f[ɔ]c Cast.: f[we]go

L'ACCENT EN LLATÍ

Jerarquia prosòdica

L'ACCENT EN LLATÍ

μ : mora → unitat de mesura de la quantitat.

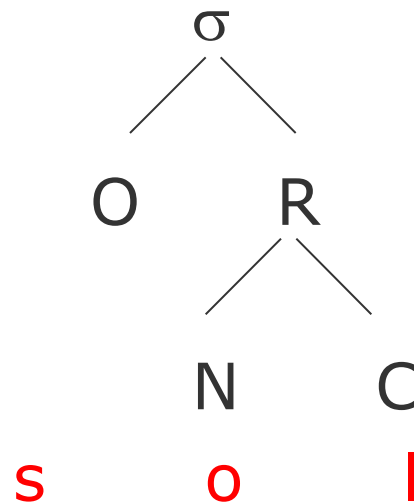
σ : síl·laba → “unitat fonològica que aplega un o més segments successius en un sol constituent”.
(Extret de Bonet, Eulàlia i Lloret, Maria-Rosa, *Fonologia catalana*, Ariel, 1998: 61)

P: peu → agrupació binària de mores o síl·labes

PP: paraula prosòdica

L'ACCENT EN LLATÍ

Estructura sil·làbica

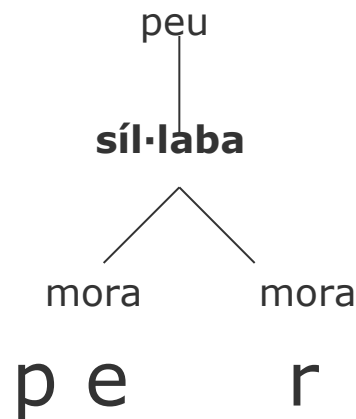
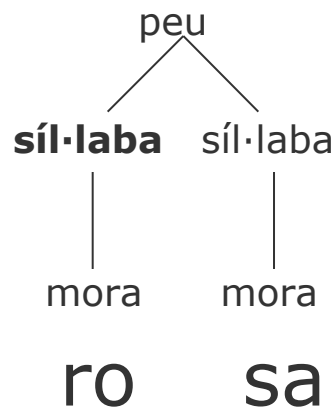
σ : sí·l·laba
O: obertura
R: rima
N: nucli
C: coda

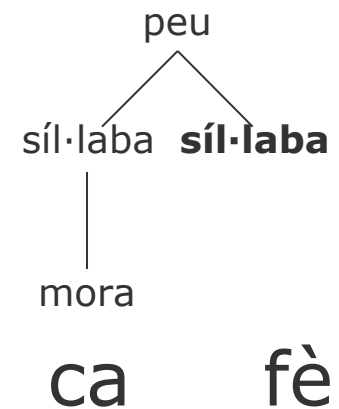
L'ACCENT EN LLATÍ

Inventari de peus mètrics
Peus sensibles a la quantitat sil·làbica

TROQUEU MORAIC

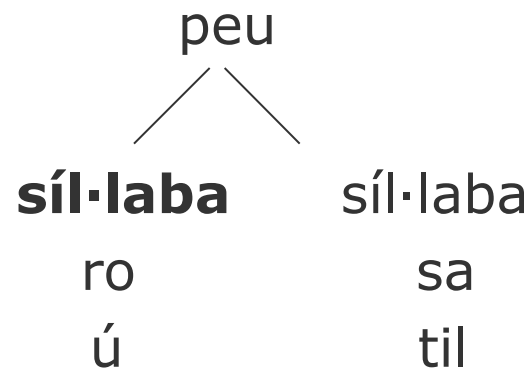
IAMBE

L'ACCENT EN LLATÍ

Peu insensible a la quantitat sil·làbica

TROQUEU SIL·LÀBIC

L'ACCENT EN LLATÍ

No tothom considera que l'accent del català i del castellà és insensible a la quantitat sil·làbica.

L'ACCENT EN LLATÍ

Raons:

A causa de l'herència llatina, gairebé no hi ha mots patrimonials esdrúixols que tinguin la penúltima sí·laba amb coda.

*teléfosno; *teléboina (exemples impossibles en castellà segons Harris 1983).

L'ACCENT EN LLATÍ

- Paraules amb estructures sil·làbiques infreqüents:

σ VC σ *Frómista* (castellà)

σ V Df *ventrílocuo, altílocuo* (castellà)

σ Df V *alícuota/alíquota* (castellà/català)

σ σ VC *Júpiter, ómicron/òmicron* (castellà/català)

L'ACCENT EN LLATÍ

- ❑ Manlleus: tant el català com el castellà actual accepten els manlleus conservant gairebé sempre la posició de l'accent:
- ❑ Paraules com *bàsquetbol/ básquetbol, vòleibol/vóleibol*.
- ❑ Noms propis com *Manchester, Washington*.

L'ACCENT EN LLATÍ

- Diferències entre el català i el castellà
 - L'accentuació del molts noms propis i cultismes és més propera al llatí:
 - Spartăcus → Espàrtac/Espartaco
 - Aethiopia → Etiòpia/Etiopía
 - aureola → aurèola/aureola
 - Oedĭpus → Èdip/Edipo
 - conclāue → conclave/cónclave
 - missĭl(em) → míssil/misil
 - rèptil(em) → rèptil/reptil

L'ACCENT EN LLATÍ

La sensibilitat al pes sil·làbic és més marcat en el català:

-adaptació de manlleus com *futbol* (cf. *fútbol*)

- formació d'hipocorístics i truncats en català: Quim/ (cf. Quino); Cesc; Txell; Nàstic; etc. (Cabré, Teresa. 1993. *Estructura gramatical i lexicó: el mot mínim en català*. Tesi doctoral, UAB)

L'ACCENT EN LLATÍ

L'accent verbal

Al paradigma verbal, l'accent depèn de l'estructura morfològica, i per tant es pot predir.

Contràriament al que passa amb l'accent nominal, el verbal segueix uns patrons accentuals regulars i a excepció dels temps presents, la síl·laba tònica heretada perd pes davant la influència de l'estructura morfològica.

L'ACCENT EN LLATÍ

Pretèrit imperfet

llatí

català

castellà

portābam

portava

portaba

portābas

portaves

portabas

portābat

portava

portaba

portabāmus

portàvem

portábamos

portabātis

portàveu

portabais

portābant

portaven

portaban

L'ACCENT EN LLATÍ

- Diferències entre el català i el castellà en la flexió verbal

El castellà no conserva l'accentuació de la tercera conjugació, contràriament al català, que presenta les formes rizotòniques, encara que a la segona conjugació:

admittere	admetre	admitir
perdere	perdre	perder

REMARQUES FINALS

Es pot establir una **correspondència** entre els **objectius** del currículum de batxillerat i de 4rt d'ESO de llatí i els dos **enfocaments** gramaticals: el tradicional, orientat a la traducció, i el "teòric", orientat a la reflexió i argumentació lingüístiques.

REMARQUES FINALS

ENFOCAMENT 1: L'enfocament tradicional → **traducció** i **comprensió** dels textos llatins.

Cf. Valentí Fiol (1945): "aun siendo grande el interés que en sí mismo tiene el estudio de la Sintaxis Latina, creemos que su fin principal es el de hacer posible la traducción".

Objectius del currículum de batxillerat

OBJECTIU 1. "Assolir la competència d'interpretar, d'una manera coherent, el contingut d'un text de dificultat mitjana, preferentment en prosa, **aplicant** els coneixements morfosintàctics i lèxics bàsics de la llengua llatina".

REMARQUES FINALS

Objectius del currículum de 4rt d'ESO

OBJ. 2. **Identificar i relacionar** els elements gramaticals, lèxics i sintàctics de la llengua llatina que permetin **l'anàlisi i traducció** de textos senzills.

OBJ. 3. **Traduir** textos llatins de dificultat elemental a partir de l'adquisició dels mecanismes d'anàlisi.

REMARQUES FINALS

ENFOCAMENT 2: L'enfocament "teòric" →
reflexió/argumentació lingüística

OBJ. 2. "**Reflexionar**, en general, sobre els conceptes morfosintàctics i semàntics propis d'un sistema lingüístic i establir relacions entre àmbits lingüístics diversos".

OBJ. 3. "**Relacionar** fets lingüístics del **llatí** (fonètica i prosòdia, flexió nominal, pronominal i verbal, lèxic) amb altres de les llengües que en deriven, principalment del **català**, del **castellà** i de l'aranès, si escau".

REMARQUES FINALS

Objectius del currículum de 4rt d'ESO

OBJ. 6. **Aplicar** les regles fonamentals d'evolució fonètica del llatí a les llengües romàniques, per identificar les paraules patrimonials, els cultismes i les expressions llatines en diferents contextos lingüístics.

OBJ. 7. **Aplicar la intercomprensió entre les llengües romàniques** i per a la comprensió del lèxic comú i del vocabulari culte, científic i tècnic, prenent com a base els coneixements de la llengua llatina.

**MAXIMAS VOBIS GRATIAS
AGIMUS!**

Centre de
Lingüística Teòrica

UAB